

Prejeli smo

Pozabljeni ljubljanski Južni trg in operno gledališče na njem ...

Delo nam je predstavilo mnenje arhitekta in urednice Nine Granda o dojemanju in sprejemanju t. l. Južnega trga v Ljubljani – predvsem v dometu Jožeta Plečnika. Vidim, da je zgodovinski spomin popolnoma pozabljen. Nina Granda sicer v članku omenja tudi rešitev za ta trg v zvezi z novogradnjo Drame, nima pa nobenih zgodovinskih podlag, na katere bi se oprla.

Naj ji bom v pomoč. Že v moji mladosti, ko je bil Plečnik še živ, se je govorilo o gledališču na tem trgu, sicer o opernem, ne dramskem. Minister za kulturo in šolstvo v prvi vladi 1945, Ferdo Kozak je razširil svoj kulturni načrt, ki ga je zasnoval že leta 1935. Iz spominov Josipa Vidmarja lahko navedem povzetek tega Načrta glede potrebe za slovensko kulturo: »... (Ferdo Kozak se je) naslonil na že omenjeni članek iz leta 1935, ki ga je čemu v že doseženemu ustrezno dopolnil. Podrobneje se v njem ukvarja zlasti z gledališčem. Zahteva novo operno hišo, v razširjeno staro naj se vseli Drama, v sedanje dramsko pa Mestno gledališče. Zahteva pa tudi kakih pet poklicnih gledališč v manjših središčih in novo poslopje za mariborsko gledališče. Predlaga vrsto muzejev: muzej osebnobodilne borbe, zgodovinski muzej, etnografski, stanovanjski in muzej osebne kulture, muzej mesta Ljubljane, prirodopisni, šolski, zemljepisni, Prešernov in muzej slovenske moderne. Ravno tako pa tudi vrsto lokalnih muzejev. Predlaga novo poslopje za centralni arhiv, za veliko ljudsko knjižnico in čitalnico z dvorano za kino. Zelo mu je važna galerija tujih mojstrov, za katero je v Sloveniji veliko raztresenih eksponatov. Zahteva veliko koncertno dvorano, baletno šolo z internatom, reorganizacijo šole za umetno obrt, ki naj se poveže z Domom. Dograditev Slovenske akademije znanosti in umetnosti in univerze. Možnosti za filmsko produkcijo in nova poslopja za velike založbe in še skrb za spomenike, predvsem Levstiku in Cankarju (...). Ta njegova kulturna oporoka obsega zahteve ali predloge za vse kulturne ustanove, se pravi za njihovo tehnično ureditve. Ne dotika pa se njihove notranje vsebine, ki se mu je zdelo sama po sebi jasna.«

Če naredimo rekapitulacijo od takrat načrtovanega do danes, potem naj dam teh nekaj točk v razmislek.

1. Na gledališkem področju smo nekako uspešni po Sloveniji, nikakor pa ne v Ljubljani. Opera je rešena prostorsko, ne pa vsebinsko. V Slovenskem narodnem gledališču je degradiran slovenski jezik. Vsi vemo, da je Drama v katastrofalnem stanju prostorsko (vsebinsko še ne), pa do zdaj ni bilo ministra, ki bi se tega lotil. Ni ministra, ki bi se zavedal, da Slovensko narodno gledališče – Drama mora biti v centru mesta, ne na obrobju. Ni ministra, ki bi se boril za Južni trg, kaj šele, da bi se boril za gradbeno jama v Tobačni tovarni (ki menda predvideva 3 tisoč parkirišč). Tudi glavni ljubljanski urbanist je bolj zavzet za visoke stolpnice na ljubljanskih vrhah, ki naj zakrijejo grad iz feudalizma, pa betonske kocke brez vrtoev in meščanskih vilskih predelih mesta. Samo da z županom in njegovo ekipo preštevajo denarce. Me pa prav zanima, kaj preštevajo ministri?

2. Kar se muzejev tiče, nam je iz Kozakovga spiska izpadel muzej slovenske moderne. Mesto se sicer po obnovi Cukrarne sklicuje, da naj bi bila ta hkrati posvečena moderni, a vsebinsko je le malo sledi moderne. Je bolj posvečena eliti kot pa širokšim umetnikom. Je pa zdaj Cukrarna »zag-rešila«, da ne bomo dobili večje teatarske dvorane, saj jih imamo po presoji samozadostnega župana v Ljubljani dovolj, če ne morda še preveč.

Kar se tiče predvidenega muzeja osamosvojitve, naj rečem le to, da po posvečen je izbran »masmasvajteljem«. Iz izkušnje razstave Na temni strani meseca pa lahko rečem, da bodo glavni akterji osamosvojitve zamočani in izpuščeni – to so ljudje, državljani Republike Slovenije.

3. Za galerije je lepo poskrbljeno, njene vsebine po Ljubljani pa že nadzorujejo politični kadri, tako da pričakujem, da bo kmalu izbrisana likovna kultura iz obdobja 1941 do 1991 in zamenjana s kulturo večinske veroizpovedi, ki naj bi bila v tem obdobju zamočana, po letu 1991 pa bo posvečena predvsem domačjemu stilu in okusu »masmasvajteljev«.

4. O novi stavbi centralnega arhiva kot tudi o NUK-2 ni ne duha ne sluha. Hvala bogu je razvejana po vsej Sloveniji knjižnična mreža, filmske dvorane pa so nekako prišle iz moda.

5. Menda je za Slovenijo in Ljubljano dovolj Cankarjev dom. Če so bili prej koncerti v Tivolski dvorani, so lahko zdaj tudi v Stožicah. Sploh pa ima Ljubljana svoj poletni festival, ljudje, ne le zaradi covid-19, ampak nasploh ne plešejo več, da bi potrebovali plesne dvorane ...

6. Pri filmu smo videli, da se kulturna politika predvsem uklanja diktatu kapitala, preferira pa domačijsko-čitalniško usmeritev.

7. Velike javne založbe so se od Kozaka po letu 1991 privatizirale, tudi časopise, le RTV Slovenija je ostal javni zavod, ki pa mu sedanja politika zavija vrat. Tako zavijanje vratu sem doživel v Cankarjevi založbi. Mladinska knjiga je zavila vrat kuri, ki nese zlata jajca. Ne govorim o dobičku, govorim o pomenu kulture v slovenskem jeziku. Danes nimamo niti enega založniškega javnega zavoda, ki bi skrbel za slovenski jezik, ne le v leposlovju, ampak v vseh vrsteh jezikovne slovenske kulture (poleg leposlovja še v publicistikah, leksikografiji, dvojezičnih slovarjih, enciklopedistikah itd., itd.).

8. Kozaku in njegovim se v tem času ni sanjalo o globalnem svetu. Predvsem govorim o tem, da se jim ni sanjalo, kako naj slovenska kultura prodre v svet. Naši kulturniki se divje prepirajo, kdo naj se prevaja, kdo naj predstavlja slovensko kulturo, npr. na frankfurtskem knjižnem sejmu. Kultura mora biti nadčasovna in neideološka, mora pa biti slovenska. Zato sem našim kulturnim ministrom predlagala, da naj se v Frankfurtu dogovorijo s frankfurtskim operno hišo in omogočijo gostovanje slovenskih umetnikov, ki bodo predstavili povzeto besede in glasbe, tj. Kogojeve Črne maske pod Lajevčevim taktirko in prekrasno Hraniteljevo kostumografijo. To spada v kulturen umetniški svet, enako kot Prešeren in ne kot Alamut in jezuiti.

Da, preostane nam le še vsebina.

Živa Vidmar,
Ljubljana

Vsakdo ima pravico do besede – v Danskim šoli za življenje

Dansko sem prvič obiskal že ob koncu gimnazijskih let (z ljubljansko folklorno skupino na gostovanju v Københavnu). Med študijem psihologije in pedagogije sem bil ob pomoči Mednarodne študentske organizacije več mesecev na študijski praksi v mestu Nykøbing in v Københavnu. Desetletje kasneje pa sem na Danskem v mestu Ry spoznal folkhejskole – Dansko šolo za življenje.

Danska izobraževalna posebnost in znamenitost ni namenjena poklicnemu usposabljanju, ampak usposabljanju za življenje. To je folkhejskole, v kateri večina tečajev traja od 4 do 8 mesecev poizmi, poleti pa teden ali dva. Ti tečaji so namenjeni večinoma mladim ljudem od 18. do 23. leta, poletni pa slušateljem vseh starosti. Nekateri šole imajo vrte za starše z otroki. Na Danskem je kakih sto folkhejskole. Imenujejo se po krajih, kjer stojijo. Nekateri so stare, druge novejše, majhne – za 30 študentov ali več sto, bogate in skromne, arhitekturni dragulji, kakršen je v Ryju. A ni važna zunanost, ampak ozažje, ljudje.

Te šole za življenje so vrt, kjer gojijo demokratične vrednote, dialog, miroljubnost; tu se učijo dati besedo vsakomur in poslušati tuje mnenje. V slovenskem prevodu je folkhejskole visoka ljudska šola, vendar z edinstveno in izvorno posebnostjo, da je to svobodna šola brez ocenjevanja, ki ne izobražuje za poklic, ampak za življenje. Njena glavna naloga je širiti obzorja. Ni ne ocen ne izpitov, nobenega guljenja in domačih nalog. Učenci imajo le eno dolžnost: prihajati morajo k pouku predmetov, ki jih sami izberejo. Pa kaditi ne smejo in piti alkohola in hoditi pijani naokoli. Država ne predpisuje predmetnika, sestavljajo ga učitelji in učenci. Vlada te šole plačuje, izvajanja pouka pa ne nadzoruje in ne predpisuje. Šola je več kot kraj učenja, učenci in učitelji tu tudi živijo, jedo, spijo, se zabavajo, spoznavajo drug drugega in se vživljajo v življenje v skupnosti. Rojevajo se ljubezni in prijateljstva. Danska pripisuje temu načinu ljudskega izobraževanja globok in širok pomen: več kot zgolj širiti znanje in tehnične veščine med širšim prebivalstvom. Obsega celotno človekovo kulturno okolje in temelji na demokratičnem prepričanju, da si nihče ne more lastiti pravice do absolutne resnice, vsakdo ima pravico do besede.

Ena od značilnosti je raznolikost predmetov, ki jih poučujejo. Glavnih usmeritev je šest: novinarstvo, glasba, umetnost, narava, filozofija in gledališče ... v

Ryju pa izbirajo med 24 predmeti. Po zakonu mora folkhejskole poskrbeti za tako izobraževanje, ki širi obzorja, ne sme pa tekmovali s tradicionalnimi šolskimi ustanovami, ne sme ocenjevati ali izdajati spričeval. Njena glavna naloga je razsvetljevati ljudi o temeljnih življenjskih vprašanjih. To ne pomeni, da pouka ni treba jemati resno. Nasprotno: ker ni predpisane vsebine, guljenja, izpitov, ocen in nadzora, temelji zgolj na prostovoljnosti in zavzetosti študentov in sposobnosti učiteljev, da jih motivirajo. Glavno načelo folkhejskole je, da sta uk in človeško prizadevanje namenjena življenju in ne obratno. Študij posameznega predmeta razvija študentove sposobnosti, spretnosti ali znanje, ki pa ne zadoščajo, ko smo postavljeni pred temeljna vprašanja človeškega življenja.

Eden od temeljev danske visoke ljudske šole je, da nihče ne more zase trditi, da ima ključ do skrivnosti življenja. Edini način, da se ji približamo, je medsebojni dialog. Kaj daje življenju pomen, kakovost? Kateri je glavni element v človeškem življenju, bistvo človeškega življenja? Kako postanemo mi sami, kakšen je odnos med menoj in drugimi v človeški skupnosti? Kako lahko živimo resničneje? Kaj v vsakdanjem življenju pomeni, da imamo ljudje usodo drug drugega v svojih rokah? Vsa ta vprašanja, razprave o njih, obklicujejo svojsko ozažje v danskih folkhejskole. Seveda učitelji ne dajejo praktičnih odgovorov, ne negujejo ozažje, kjer ti odgovori nastajajo. Pouk so torej posredna vrata do osebnostne zrelosti in samospoznavanja, tako da ljudje ne postanejo le strokovnjaki za ozko področje, na vseh drugih pa so nepismeni. Namen je pomagati študentom do modrosti o sebi in svetu.

Tudi pri nas je mnogo učiteljev, ki jim je biti učitelj življenjsko poslanstvo, ki spodbujajo (v težkih koronskih časih) otroke, da postanejo boljši ljudje in jih pripravljajo na življenje. V medijih naj bo čim več pozitivnih zgodb o njih. Šola raste ali pade z učiteljem, ne pa s pravilniki in »stestimskimi« rešitvami.

Milan Pavliha,
Ljubljana

Vasi Dutovlje so posamezniki ugrabili javni prostor

(Rdeči atom prostora in družbe)
Ljudje živimo v času in prostoru. Naše bivanje med drugim določajo razmerja, vsteri in posledično odnosi. Osnovno vprašanje prostorskega bivanja bi tako lahko bilo: »Komu je namenjen prostor?« Človeku, živalim, rastlinam, neživi materiji. Živali si gradijo gnezda. Rastline vznikajo, kjer pade seme. Kam men se premakne pod vplivom zunanje sile. Kaj pa človek? Kot intelektualno višje razvito živo bitje si prostor bivanja gradi in ga soustvarja v prostoru, v katerega vstopa začasno ali v njem živi. V skupnosti ljudi je interesov veliko. V javnem prostoru bi praviloma morali obstajati le javni interesi, vendar temu še zdaleč ni tako.

V Dutovljah, tipični kraški vasi, poznani po teranu in pršutu, značilni terastati krajini, burji in soncu, se je v zadnjem letu zgodila gradnjava javnega prostora s strani nekaj posameznikov, ki v pretežnem delu predstavljajo lokalno javno oblast. Interes javnosti je spregledan.

Brez predhodne javne razgrnitve načrta prenove osrednjega dela vasi, zaščiten kot naselbinske dediščine v Registru nepremične kulturne dediščine, so izvajalci z gradbenimi stroji brutalno zarili v zelene površine, jih odstranili in zlili na zemljo temno siv asfalt. Povsem funkcionalne in nedotrajane objekte, kot so kamniti zid in stolpnice ob cerkvi sv. Jurija ter avtobusno nadstrešnico, slednjo izdelano po načrtu perspektivne študentske arhitekture, domačinke, so porušili. Zdi se, da smo izgubili avtobusno postajališče sredi vasi. Vmes je zraslo nekaj izstopajočih betonskih zidov in okrasitev pohodnih površin z različno obdelanimi kamni. Vaščani še danes ne vemo, kdo konkretno je potrdil takšen projekt prenove, spremenil funkcionalnosti javnih površin, umaknil zelenje in ogrozil stoletne lipe, degradiral prostor? Zgodilo pa se je v sklopu večjega projekta rekonstrukcije državne ceste, ki seka vaško jedro. Namreč, zakon o cestah omogoča investitorjem posege v prostor mimo gradbenega zakona in brez pridobitve gradbenih dovoljenj. Če smo natančni, zgolj za pomožne objekte v korist gradnji ceste, kar pa ni bil primer dutovske prenove trga. Bez občutka do prostora, brez empatije do ljudi, njihovih potreb in želja, mimo vseh ključnih določil dobro zasnovanega veljavnega Občinskega prostorskega načrta občine Sežana, tudi zakonov, so nam ugrabili javni prostor.

Bolečina je še toliko večja, ker so se vmes kljub uporu lokalne skupnosti sprejemale ad-hoc odlo-

čitve v sozvočju s krajevnno skupnostjo in drugimi deležniki lokalne skupnosti, ki si umišljajo, da imajo pristojnosti odločanja brez uskladitve s širšim krogom prebivalcev in uporabnikov tega prostora. Morebiti čutiljo ti odločevalci v procesu odločanja javnega pomena in z javnimi finančnimi sredstvi povnega, da jim je uspelo nadvladati več sto ljudi. Morebiti so v vehemenci svoje moči in domišljije prepričani, da so njihove ideje o novi podobi kraja in vzpostaviti novih funkcionalnosti javnega prostora presežek v dojemanju prostora, v katerem živimo. Morebiti so prepričani, da nam delajo uslugo, pa mi tega nismo še dojel. Povratne informacije so pomanjkljive, za nekatere visi še v zraku ali so sploh javnega značaja.

Ljudje, ki smo vse to plačali preko davkov, bi morali vsaj v osnovi vedeti, kdo in na podlagi česa so se oblastniki odločali po svojih lastnih vzbujih moči volje ljudi. Državljeni, ki živimo v tem prostoru, ki smo živi pričevalci tega prostora, ga uporabljamo in vzpostavljamo odnos do prostora, imamo to pravico. Dejstvo je, da so se izvršena dejanja zapisala v prostor, ki je na ogled domači in tuji javnosti. Kaj je pomembno pri tem, ima pravico in moč povedati tudi ostala javnost in stroka.

V Dutovljah padajo domine že nekaj let. Najprej rušenje zgodovinsko pomembne kraške gostilne Marička, kjer je dve desetletji bival in ustvarjal Boris Pahor. Potem rušenje 500 let stare mitnice, ki je bila edinstvena profana stavbna dediščina v občini Sežana. V lanskem letu pa še dodatna degradacija naselbinske dediščine v samem osrčju vasi. Za piko na i so ob koncu leta v celoti izkopal Krizmanovo lokovko, naravnal kal, tudi zaščiten kot nepremično kulturno dediščino. Zgradili so armirabetonski zbiralni vođe ter ga obložili s kamnito oblogo (dno je betonsko) – in avtentičnosti ni več.

Pri nas se zgodi praktično skoraj vse čez noč in bolj na potho. Bez koncepta, brez širšega strateškega premisleka, brez vizije. Način odločanja o prej omenjenih posegih v prostor, izključevanje javnosti in nerazumevanja želja in potreb ljudi v vasi deluje na tem nivoju že dolga leta. Tako smo prič, da se na Krasu še vedno borimo z lokalnimi oblastmi, da pridemo do vodovodnih priključkov, do osnovne v ustavo zapisane pravice o vodi. Namreč, dokler teče voda iz pipe, podobno kot se steka javni denar v proračune občin, težav ni. Ko pa se zgodi, na primer, potres v Petrinji, ki s svojo nevidno daljnosežno močjo povzroči razpoke v štirih tudi čez mejo, da spuščajo in iz pipe ne priteče niti kaplja vode, se začnemo zavedati problemov na lastni koži.

Tako se v razpokah kaže novodobni fenomen naše družbe. Kot razumemo uradna sporočila pristojnih javnih institucij, na katere smo naslovili kot civilna iniciativa več pritožb in prošenj za strokovna stališča in presajo glede neustreznih pristopov pri prenovi trga v Dutovljah, smo naleteli na principie zavlačevanja, pojasnjevanja po črki tistega dela zakonodaje, ki jim omogoča, da odgovorijo brez konkretnih rešitev in s ciljem prikrivanja napak. Kajti pomembno je, da je odgovor z njihove strani posredovan. Papir prenese vsakršno vsebino.

Človek dobi občutek, da postaja v svojih prizadevanjih za boljši jutri preveč malenkosten in da bi moral bolj poglobljeno razumeti svojo skromno, hlapčevsko držo, kot so nam jo stoletja vcepjali tuji vladarji. Zdi se, da bi vendarle morali biti hvaljezni, da imamo svojo lastno državo, v kateri lahko svobodno izražamo svoja stališča. Želim ostati zgolj pri tem? Razlika, ki jo opažam med prej in zdaj, je ta, da so nam prej hlapčevsko miselnost vcepjali drugi, sedaj smo nadgradili lasten modus, da si jo vcepjamo kar sami. Težko se integriram v ta samoderivativni koncept dojemanja vloge državljana. Stremim k temu, da je za našo prihodnost potrebno in pomembno razumevanje resničnega trajnostnega razvoja, vključujoča in sodelovalna družba – ker nam je mar. Pri čemer je varovanje kulturne dediščine eden od temeljev razvoja družbe, saj ohranja našo kulturno identiteto. Le kdo bo saščitil našo kulturno zapuščino, če ne narod sam.

V Dutovljah se je zgodila Civilna pobuda za spoštovanje dediščine Dutovlje, ki se zavzema za reševanje problematike urejanja prostora in razmerij v prostoru krhke, neponovljive arhitekturne dediščine in v duhu razumevanja aarhuske konvencije. Naša skupna zavema, dragi bralci, državljanska dolžnost, če želite, bi morala biti v prizadevanju, da širimo njen pomen skozi vse komunikacijske kanale, v širšo družbeno diskusijo, da dosežemo implementacijo v zakonodajo in javne strukture na način, da bodo vzvod za dejansko uresničevanje. Polagam besede Srečka Kosovelja v verzih pesmi Rdeči atom: »... samo delo kazalo bo človeštvo novo pot ...«

Alenka Pahor Žvanut,
Dutovlje